

Taula 3. Paraules (de la mostra) que el subcorpus literari del CTILC documenta per primera vegada en les obres de 20.000-30.000 ocurrences que han servit per a l'estudi (II)

Narcís Oller, <i>Lecanyapobres</i> (1884)	Rosend Arús, <i>Cartes a la dona</i> (1877)	Narcís Oller, <i>Croquis del natural</i> (1879)	Antoni Ferrer i Codina, <i>Lo pagès de l'Empordà</i> (1875)
abaltir	apunt	accessible	ambulància
anorrear	belga (m)	bavejar	braccejar
botjar	borina	conreat (adj)	carquinyoli
brossam	buf (interj)	convalescent (m)	crestat (adj)
campit (adj)	cursi	cupè	espagiat (adj)
codicial	eixancarrat (adj)	desmesura	fai
copsat (adj)	[niño] gordo	figurat (adj)	maniqui
descantellar	gòtic	intransigent	missiva
foradada (f)	ianqui	minuciosament	paroa
idoni	jipijapa		
forja	mandró*		
guardaagulles	quinze		
mener	samfaina		
reconfortar	sis (m)		
sentenciosament			
solidari			

Taula 4. Paraules (de la mostra) que el subcorpus literari del CTILC documenta per primera vegada en les obres de 20.000-30.000 ocurrences que han servit per a l'estudi (III)

Pilar Maspons i Labrós, <i>Narracions i llegendes</i> (1874)	Francesc Fayos, <i>Plançons</i> (1882)	Josep Martí i Folguera, <i>Versos catalans</i> (1893)	Gaietà Vidal i Valenciano, <i>La família del mas dels Salzes</i> (1880)	Antoni Caret i Vidal, <i>Eures</i> (1882)
batxiller	blasfem	enlluernant	branquejar	collar
brevatge	desmuntar	filtre	solana	recluda
coquesa*	interpel·lació	pirinenc		
enfellonir	provisionalment			
estepa	sufocant			
finalment	transfusió			
reliquiari				
turquesa (f)				

Humor, ironia i sarcasme. Registres de la prosa verdagueriana

Jordi Malé
(Universitat de Lleida)

Una vegada un penitent s'acusà al confessor de que havia robat una corda. Lo p[are] confessor, després de fer-li algunes reflexions, l'anava a absoldre; mes lo penitent, intranquil, afegí: — És que en aquella corda estava lligat un bou.

Així comença un dels textos verdaguerians aplegats pòstumament per Massó i Torrents dins el volum *Rondalles*. Un text que continua amb el consegüent reny del confessor al peculiar penitent i l'admonició que si no restitueix a l'amo el bou robat, aquest li serà retret durant el judici final per impedir-li d'entrar al cel. A la qual cosa l'home pregunta, tot estranyat: «— Allà sortirà el bou? [...] Y l'amo hi sortirà també? / — Y donchs — digué el confés —. No hi ha de sortir? / — Donchs — respongué'l penitent —, jo li diré: "Agafeu aqueix bou, que és vostre"».

Aquest text verdaguerià no és una rondalla, ni una llegenda o una tradició: si alguna denominació se li pot aplicar és la d'acudit o contalla facèciosa. Això és: la de text que no té cap altra raó de ser que el seu contingut humorístic. Com és el cas, també, del titulat «Burla de gegant», dins el qual Verdaguer explica que en una muntanya hi havia un gran penyal amb la inscripció: «Ditxós serà / qui'm girarà», la qual incitava els pastors i veïns, encuriosits, a intentar de moure'l; fins que un dia, amb els esforços de tota la gent del poble, aconseguiren de tombar l'enorme pedra i pogueren llegir la inscripció que amagava al dessota: «Grans mercès a qui m'ha girat / puix temps ha geya d'aquest costat» (138-139). O, encara, del que porta per títol «El malcontent», on se'n parla d'un capità que no trobava mai bé el ranxo de la tropa, i un dia que el cuiner, per acontentar-lo, posant-hi fins i tot diners de la seva butxaca, havia preparat una recepta

i «Lo bou», dins Jacint VERDAGUER. *Rondalles*, a cura d'Andreu Bosch i Rodoreda. Barcelona: Barcino, 1992, p. 256-257 (en vario lleument la puntuació). Citaré sempre d'aquesta edició, indicant, dins el text, tan sols el número de pàgina.

exquisida de carn amb fideus, aquell, després de treure de la caldera una llossa d'on penjaven els fideus blancs i caldosos, havent trobat el brou saborós i «no sabent per hon ficar al ranxo la estisora de crítich inexplorable, exclamà: — *Pero, ¡qué fideos más desiguales!*» (252–253).

Purament i simplement, doncs, humor. Al costat de les rondalles i les llegendes tradicionals que Verdaguer, mogut pel seu interès per la cultura i la literatura populars, va anar recollint i anotant al llarg de tota la seva vida, s'hi compten textos com els suara reportats, i força d'altres, també de mena popular, que cal creure que van ser copiats — i fins potser algun concebut — pel poeta de *Flors del Calvari* fonamentalment per la seva càrrega humorística.

De la qual cosa bé es pot concloure que fou un home amb força sentit de l'humor. Part de la seva poesia de joventut, amb composicions de tipus «jocós» hereves de la tradició satírica catalana, ja ho testimoniava.² Com també alguna de les seves posteriors poesies religioses, en què Carles Riba arribava a destriar «tons d'una franquesa bonatxassa que permetrien de parlar d'un humorisme místic: somriures de goig entre llagrimetes d'enterniment».³

Si Verdaguer no hagués estat un home propens a l'humor no s'entendria, tornant als textos rondallístics, que, per exemple, a l'inici del breu apunt on recollí una tradició vallespirenca (segurament durant la seva estada al balneari de la Presta el 1880) referida al personatge de Roldan i el seu garrot o mangala — que havia d'aparèixer al cant cinquè de *Canigó* —, no s'estigués d'anotar-hi un acudit del tot aliè al nucli de la llegenda i, doncs, prescindible: «R[oldan] era un home tan acapable [=capaç], que visqué nou-cents anys. No s'feu cap casa, dihen que, per tan poch temps, ja podia viure aixís» (359). O que, a la prosa anecdòtica titulada «Indirecta», on el client d'una taverna s'empeca una història per intentar de fer adonar indirectament la mestressa que les tovalles que li

ha posat són brutes, Verdaguer hi afegís un acudit final, en forma de comparació, també prescindible per a la història: «[La posadera] havia entesa la indirecta, com aquell fadri que anava a demanar una noya y li tiraren una carabassa escala [a]vall quan ell la pujava» (252).⁴

L'afeció de Verdaguer a la nota humorística queda ben palesa en aquests afegits, que cal posar al costat de les contalles faccioses abans referides. Però és tant o més perceptible en la mateixa textura de la prosa amb què escriví el conjunt de textos, de tipologia diversa, acabats o tot just esbossats, que estan recollits al volum factici *Rondalles*: volum que inclou des de llegendes i rondalles pròpiament dites fins a exemples morals, acudits i anècdotes.⁵

Resulta molt il·lustratiu, en aquest sentit, de comparar els esbossos que es conserven d'alguns dels textos rondallístics amb la seva redacció ulterior, perquè permet de comprovar com Verdaguer, a l'hora de desenvolupar les rondalles que tenia poc o molt esbossades, més d'una vegada va optar per afegir petits episodis, no imprescindibles respecte a l'acció principal, que tenen un cert component humorístic.

En dos casos, per exemple, ens presenta sengles personatges que, durant un instant, es deixen dur per la imaginació i, creient que els espera una gran ventura, es representen a si mateixos ja gaudint-ne, per bé que tot seguit les seves esperances resultaran frustrades. En l'esbós de la ron-

4. També s'entreu una certa intenció facciosa en l'acabament que Verdaguer donà a algunes llegendes. Per exemple, en l'afegit, del tot prescindible, amb què clogué una de les vallespirenques que tenia anotades sota el títol «Cambra de les Encantades», on parla d'una porquera que «ab una llata picava l'un bassal d'aygua dihent: "Diable, donàs diners", quan ne sortí un, y arrancà a fugir, y *ls porchs al seu darrera*» (355; si no indicó el contrari, totes les cursives són meves). O, també, a la titulada «Rondalla de les Coves de Ribas», on el narrador caracteritza el fracàs d'un fill de Ribes per desfer l'entencament que tenia presa dins les coves una princesa morisca tot dient «que la pobra filla del rey moro *se quedà més encantada que may*» (244). I també es pot considerar una mostra d'humorisme bonhomí el comentari afegit al final de l'anècdota, sembla que autobiogràfic, «La herba dels pecats», on s'explica com un noiet li ensenyava una manera d'esbrinar quants pecats tenia cadascú: es tractava de bufar el fruit de l'apagallums i comptar les llavors que hi quedaven; cosa que va fer el vailet, fins que n'hi restaren cinc, una per cada suposat pecat: «Jo quedí parat», escriu Verdaguer, «davant d'aquella sortida tan candorosa com inesperada, y, cercant en mon breuari la estampa més bonica que hi restava, la hi doní *ab un afectuós ravesset per penitència*» (289).

5. Em referiré sempre no al volum confegit per Massó i Torrents el 1905, sinó al preparat per Andreu Bosch el 1992, essent l'un i l'altre facticis.

2. Vegeu-ne una mostra al volum *Poesies juvenils inèdites de Jacint Verdaguer*, a cura de Narcís Garolera. Vic: Patronat d'Estudis Osonencs, 2002; i a Albert ROSSICH, «Les arrels literàries de Verdaguer», *Ausa*, 136 (1996), p. 36–90.

3. Carles RIBA, «Pròleg a una antologia de Jacint Verdaguer» (1922). Dins: *El marges*. Barcelona: Publicacions de «La Revista», 1927, p. 124; Riba cita, com a exemples d'humorisme de diversa mena, el poema de *Roser de tot l'any* que comença «Senyor, Vós m'heu enganyat» i la darrera estrofa de «La roca del diable» de *Montserrat*.

dalla «No furtaràs», sobre un lladregot que troba un cabrit vora l'anomenat Gorg Negre i decideix d'endur-se'l en lloc de cercar-ne l'amo, Verdaguer hi explicava succintament com en Pere Mas (així s'anomenava el rampinyaire), desoïnt els advertiments de la seva dona, només «pensava com lo mataria, com lo fregiria y com se'l menjaria»: fins que, arribant a casa, va sentir una veu que preguntava: «— Satanàs, ahon vas? —. Y'l cabrit respongué: —A cavall den Pere Mas» (426). En desenvolupar aquesta escena per donar a la rondalla un estadi més acabat i complet, l'escriptor de Folgueroles d'una banda va ampliar la seqüència de les tres accions que preveia de fer el personatge amb el cabrit mitjançant indicacions de lloc i de temps: «pensava com a l'arribar a casa lo mataria, com l'endemà al matí lo fregiria y com per dinar y per sopar se'l cruspiria». I aleshores, just abans no se senti la veu adreçada a Satanàs, va afegir: «mentres [en Pere Mas] estava ja assaborint los talls de l'endemà...» (143).

És gairebé el mateix cas de l'escena protagonitzada pel jove llenyataire de la rondalla «N'Adaleta». Havent-se perdut al bosc, el noi —escrivia Verdaguer en l'espòs— va arribar «a l'entrada d'una gran cova, ahont vivia an un home y una dona de mitja edat que tenian una filla molt hermosa. —Entra —li digueren. Y ell se n'hi entrà. Li donaren un bon sopar. Mes, al ser al darrer plat», continua l'espòs, l'home l'amenaga dient que si demà no és capaç de talar tot el bosc i portar-li'n la llenya, morirà a la seves mans (411-412).⁶ En desenvolupar aquest passatge de la rondalla, Verdaguer, a més d'ampliar el diàleg entre els personatges i emfasitzar l'excel·lència del sopar, va incloure el següent pensament del jove llenyataire: «Ets l'home més sortós del món: tenias gana y aquí trobas la taula parada y't serveix la hermosa n'Adaleta boca que vols, cor que desitjas.» I tot seguit va afegir, just abans que el noi rebés la referida amenaça: «Mes, quan [el jove llenyataire] s'enfilava en lo bo y millor dels seus somnis...» (120).

En tots dos casos, el que produeix una certa gràcia és que Verdaguer, per desenvolupar narrativament els esbossos d'ambdues rondalles, hagi dotat els seus personatges, sense que fos necessari per a l'acció, d'un momentani relleu psicològic, per representar-nos-els gaudint per endavant dels plaers que creuen que els esperen —respectivament, el deliciós cabrit fregit i una vida regalada dins la cova—, plaers que tot seguit els seran negats. És aquest moment d'evasió imaginativa, aquest fantasiatge dels personatges —a què,

6. He variat lleument la puntuació del passatge transcrit.

per cert, tan procliu era el Verdaguer poeta —,⁷ el que genera una certa guspira humorística. Com semblantment es genera en un passatge de la rondalla «Los dos sastres», on el nostre autor va utilitzar el mateix recurs, bé que en aquest cas el fantasiatge del personatge no consisteixi a rabejar-se en el gaudi sinó en la por.⁸ Tot discutint, dos esportuiguts sastres que caminaven de nit per un bosc, sobre qui devia ser aquella figura blanca que els barrava el pas (i que fins al matí no descobriren que era una soca d'arbre), l'un proclamava a l'altre el seu convenciment que era el terrible bandoler anomenat Cabrer: «— Dius que no ho és? ¿No veus relluir la seva escopeta de dos canons que té espantat lo Llusanès? Si l'axeca, estam perduts. Nos ne toca un per cada un. Jo ja'm sento la bala dintre'l el cos» (157).

Exemples com els suars reportats revelen, en Verdaguer, una certa actitud desimbolta en l'escriptura dels textos rondallístics: com si, a l'igual dels seus personatges, es recreés imaginativament en les històries que explica i, alhora, deixés aflorar el seu sentit de l'humor ça i lla. A vegades, en petits comentaris afegits al desenrotllament de la història narrada. Com el que hi ha a l'inici del text de la llegenda de «Sant Bernat Calvó», amb la particularitat que es tracta d'un comentari el caràcter humorístic del qual es genera en l'actitud d'aparent irreverència que adopta el narrador en formular-lo. La llegenda està dedicada a aquell bisbe de Vic de tanta virtut que, quan s'atansava a la seva ciutat, les campanes, per miracle, es posaven a repicar per si soles. En presentar inicialment el bisbe, la veu narrativa verdagueriana, tot volent fer una petita facècia, insinua que la voluntat divina està subordinada al judici dels homes, i ens diu: «tothom en la seva diòcessis y fora d'ella lo tenia [al bisbe] per un sant, y'l cel debía ser poch o molt partidari d'aquella opinió, puix a l'arribar a la ciutat de Vich [...] les campanes tocàvan per elles mateixes» (198-199).

L'esperit humorístic de Verdaguer també es trasllueix per mitjà de certs usos retòrics que sovintegen dins les prosas rondallístiques.⁹

7. Vegeu Carles RIBA. «Pròleg a una antologia de Jacint Verdaguer» (1922), ja citat, p. 119-120. Cf. Jordi MALÉ. «El misticisme de Jacint Verdaguer segons Carles Riba (El pròleg de 1922 al volum de *Poesies*)». *Anuari Verdaguer 1997-2001*. Vic: Eumo Editorial, 2002, p. 46-50.

8. D'aquesta rondalla, però, no se'n conserva cap esbós.

9. Sobre l'ús humorístic del llenguatge vegeu Amadeu VIANA. *Acrobates de l'emoció. Exploracions sobre conversa, humor i sentit*. Tarragona: Arola, 2004; especialment el capítol 3. «El significat en l'humor».

Especialment, el de la personificació. Per exemple, dins la contalla facciosa titulada «Indirecta» — ja esmentada —, en la caracterització de les tovalles plenes de brutícia: «Les tovalles que cubrián la taula no havíen vist feya temps una gota de ll[e]ix ni una volva de sabó» (251). O a la rondalla titulada «Aguiló», on el narrador ens descriu el comportament d'un pagès que apreciava tant els seus arbres que fins en ple hivern no gosava de tallar-ne cap per fer llenya: «Passa de pressa y fuig d'entremetix d'ells [els oms i els fruiters], no sé si per no veure'ls o perquè ells no'l vejan ab tan males intencions. [...] Pobres roures! — pensa ell —. L'hivern los ha dexas calvos a tots, sense un cabell de fulla, y jo hauria de dexar-ne un sense vida?» (322). I encara apareix una altra personificació humorística, combinada amb una hipèrbole, dins la mateixa rondalla: «vegé una alcina ja morta y seca que per caure no esperava més que la seva empena. Aquexa seria bona per la llar, puix per encendre-la caldria sols ensenyar-li'l foch» (323). En un altre text, finalment, titulat «Lo butxí de les erugues», la personificació es combina amb l'antítesi per caracteritzar l'acció d'un escarabat que destruïa, amb les tenalles del seu bec, les erugues: «A quis[c]una [oruga] que'n trobava, [l'escarabat] li donava per Déu-vos-guard una estenallada» (273).

Una altra pràctica retòrica que apareix en la prosa verdagueriana i que li confereix un to de facècia és l'ús en un sentit literal d'expressions normalment emprades en sentit figurat, i també, a l'inrevés, la utilització en sentit figurat de termes generalment emprats en sentit literal. Un exemple d'aquest darrer cas es troba en l'anècdota titulada «Enyorança», on se'ns explica com un pagès que havia deixat la família per anar a cercar feina en va trobar en l'hort d'un convent, i hi complia tan bé que es va anar integrant dins la vida dels frares, portant fins i tot l'hàbit; fins que va començar a faltar als exercicis espirituals i als deures materials, conducta que el narrador explica conferint a l'expressió «donar capcinades» un sentit figurat: «aquell pagès, tal vegada punyit per la anyoransa dels seus, comensà a donar capcinades en [lo] camí de la vida claustral» (261). Un cas invers, en què una expressió de sentit figurat com ara «descarregar la consciència» és emprada, humorísticament, en sentit literal, es troba a l'exemple moral titulat «Sermó ben aprofitat», dins el qual se'ns parla d'un rabadà que, volent anar a missió com feia el pastor del qual depenia, se'n hi anava d'amagat d'ell i se'n tornava abans que l'altre no en sortís; fins que un dia el pastor el va aconseguir, circumstància explicada així pel

narrador: «Al tornar de la iclésia, fos [...] que'l pastor anàs més de pressa per haver descarregat la seva consciència ab la santa confessió...» (267). Finalment, a l'acudit «Defensant lo desconegut», sobre dos italians que discutien dins un hostal sobre si era superior Dant o Ariosto, Verdaguer hi utilitza dues expressions de sentit figurat com són «dir-se el nom del porc» i «tirar-se els plats pel cap», però aquest última usant-la en sentit literal: «Cridaren, baladrejaren, se digueren lo nom del porch y's tiraren los plats pel cap mentres ne quedaren de sencers a la taula» (255).

On també es percep clarament la intenció verdagueriana de dotar la seva escriptura dels textos rondallístics d'un to dexeixit i humorístic és en certs usos particulars del llenguatge. Per exemple, en la tria de locucions i frases fetes que, en si mateixes, ja tenen un deix humorístic. Com les incloses dins algunes de les rondalles ja comentades. Per exemple, a «N'Adaleta»: «Y'l minyó llenyatayre, qui tenia les dents ben esmolades de gana, s'assegué a taula y sopà com un general» (119).¹⁰ O en «Los dos sastes», en què els seus dos porucs protagonistes, en no obtenir resposta de la figura blanquinosa que els tallava el camí, pensen, en boca del narrador: «Y la cosa blanca... res: com si tingués les orelles a ferrer» (158). O en la rondalla, plenament humorística, «Quin no't conega que no't compre», on se'ns presenten uns estudiants sense ni una malla que, per arribar a la universitat, «havian fet molt llarch camí en lo cavall de sant Francesch». O, finalment, a la rondalla «No furtaràs», on el narrador, davant la negativa del rampinyaire protagonista a atendre les recomanacions de la seva muller sobre la conveniència de no endur-se'n el cabrit que havien trobat (que resultarà ser el mateix diable), s'exclama: «Mes, ja's pot xiular si l'ase no vol beure» (143).¹¹

10. El *Diccionari Català-Valencià-Balear* (DCVB) d'Alcover i Moll enregistra la frase feta «Tenir les dents ben amolades [de fam]» (s/v *dent*) i la locució «De ca'l general», amb l'exemple «Ens van donar un dinar de ca'l general» (s/v *general*).

11. A la mateixa prosa hi ha una frase feta semblant, referida també al rampinyaire, que potser era igualment percebuda per Verdaguer amb un deix d'humorisme: «Qui no vol creure a pare y mare, ha de creure a la pell de cabra» (141). I encara una altra: «Més, no se'n sabia corregir: cada dia tenia ls dits més llarchs. La gent deya que, com era amich del diable, les ungles li crexían més» (140; en vario lleument la puntuació). Altres exemples de frases fetes emprades per Verdaguer que en si mateixes tenen un punt de comicitat són, per exemple, la que apareix al text «Enyorança»: «Aleshores lo pare guardià caygué de l'ase y vegé clar» (261). I també el refrany inserit dins un passatge de la llegenda «Les rellíquies de Sant Eudalt», on se'ns conta com

En alguns casos, les frases fetes resulten humorístiques per la seva relativa manca d'adequació al context on estan inserides. Per exemple, la de «dir quatre fàstics» (=«fer retrets» o «dir mots insultants»);¹² posada en boca de la mare del rector d'un poble envaït per una plaga d'erugues: «—Tanmateix», diu al seu fill sacerdot amb la intenció que invoqui l'ajut diví en contra dels insectes, «hauries de dir quatre fàstics a les erugues que s'apoderan del terme perquè se'n vajan y fassin l'anada del fum» (270). O la d'«endur-se'n la palma», que apareix a la rondalla «Lo bon catiu», la qual tracta d'un enigma que el Gran Turc demanava que li resolguessin, i a això es dedicaven «[e]ls sabis barbuts de Moreia, que estaven allí congregats per veure qui desferia'l nus y s'enduria la palma» (151), si es té en compte que «la palma» que s'endurien era, a més de riqueses, la mà de la filla del soldà.

Hi ha, a més, algunes locucions i frases fetes que semblen creació del mateix Verdaguer i que no deixen de tenir un cert matís humorístic. A vegades, per imitació d'altres de ja existents. Com a «Lo renoch», rondalla sobre un hisendat sense descendència que es va afillar un noi trobat per uns pastors que tenia la particularitat de no respondre a cap de les preguntes que li feien sobre el seu origen —més que res perquè resultaria ser el mateix diable—; un silenci que motiva el narrador a dir: «era un mut de conveniència» (145).¹³ O la que apareix a la llegenda sobre «San Guillem de Llivia», en la qual dos nobles, per encàrrec diví, s'enduen les relíquies del sant guardades al llogaret quasi desconegut d'Alf per portar-les a un lloc on el sant pogués ser més ben venerat; i, tot essent perseguits, explica el narrador, «a la vora del Segre, vingué d'un badall de grill que no'ls aconseguissen» (194).¹⁴ No deixa de tenir també un cert aire de frase feta creada per Verdaguer, i de to mig facciós, el següent passatge de la contalla «Lo burxi de les erugues», on es descriu l'efecte devastador dels insectes: «Allò eren les ferradures del cavall d'Atila que deixàvan

dos monjos que havien agafat les relíquies del sant dipositades a la vila d'Achs i les duïen cap al seu monestir de Ripoll de manera furtiva i guats, enmig la foscor de la nit, per la llum que desprenien, són descoberts a causa d'aquesta mateixa llum: «Mes, ay!, com lo que és bo per al fetge és dolent per a la melsa, algú se'n adonà» (190).

¹² La recull el *Diccionari de locucions i de frases fetes* de Joana RASPALL i Joan MARTÍ. Barcelona: Edicions 62, 1989.⁴ Vegeu, també, el DCVB, s/v *fàstic*.

¹³ El DCVB, s/v *sord*, recull la locució *Sord de conveniència*.

¹⁴ Al DCVB, s/v *grill*, la frase feta s'exemplifica amb el passatge de Verdaguer.

herms los prats» (271). I són clarament i volgudament humorístiques les dues expressions de què se serveix l'escriptor a la rondalla «Lo bon catiu» per caracteritzar com els erudits musulmans s'esforçaven a resoldre l'enigma que intrigava el Gran Turc: «Podeu pensar si'ls marabuts [=morabits] s'hi grataren lo front y estiraren la barba tot rumiant» (150). Una expressió relativament semblant és emprada, també, a la rondalla «Los tres conells», amb l'objecte de reflectir com el seu protagonista inicialment no sap apreciar el valor d'una terna de consells que li havia donat un vell: «No s'ha pas hagut de gastar lo cervell per donar-te aquexes tres màximes» (161).¹⁵

La inclinació verdagueriana cap a la nota humorística es trasllueix, per últim, a través de diversos jocs de paraules escampats entre els textos rondallístics. Alguns li resultaren relativament fàcils de concebre, com ara l'inclos dins una tradició sobre el dia de sant Antoni: «Un burro [dels que anaven a benedicció], no sé com, se desfèu lo ronsal, y, dextant la companyia dels altres ruchs, féu la rucada d'entrar-se'n portal endins de la Universitat» (391). O també en la diàfora que apareix en un passatge de «Lo burxi de les erugues» on conversen un pastor i un capellà: «y los dos pastors, lo de les ovelles y'l de les ànimes», (273). Verdaguer fa també una petita facècia mitjançant una diàfora en un passatge de la rondalla «N'Adaleta» on es refereix al jove llenyataire que, havent esgarriat el camí, havia estat tan ben acollit a la cova, i l'endemà es desesperava per haver de talar tot el bosc si no volia que el matessin: «En aquell bosch ahí vespre s'havia perdut y avuy s'hi veu més perdut encara» (120). Un darrer exemple de joc de paraules diàforic, emprat amb la intenció inequívoca de formular un acudit, apareix a la rondalla «Qui no't conega que no't compre». S'hi explica l'episodi esdevingut a un traginer amb una rècula d'ases que va ser enganyat per una colla d'estudiants: per prendre-li un dels ases, un dels nois, d'amagat, va treure a la bèstia el ronsal i se'l va posar ell tot afegint-se a la rècula mentre els companys s'enduien l'animal. En arribar el traginer a un torrent i adonar-se de la presència de l'estudiant amb el ronsal, el noi li explicarà, tot plorant, que Déu, per castigar-lo d'un gran pecat, l'ha convertit en ruc, i que just en aquell moment

¹⁵ El passatge de «Lo bon catiu» suaria citat següeix amb una darrera frase feta prou coneguda: «...y si'ls sabis moros ne desempolsarian, de pergamins, y'n fullejarían, de llibres, estudiant de dia y de nit fins a cremar-se les ceyes» (150).

ha expiat el càstig i recobra la seva forma humana. I el narrador tot seguit conta com el traginer, «mogut de les llàgrimes d'aquell home que havia sigut ase (*encara que no tant com lo traginer*), li tragué lo ronsal del coll» (182).

Encara un altre joc de paraules amb càrrega humorística es troba al text, aparentment autobiogràfic, «La herba dels pecats», dins el qual Verdaguer es refereix als «herbolaris, que tenen los genolls pelats de cercar-les [les herbes] en les afraus de la montanya, y'ls sabís, que tenen la testa pelada de cercar-les y d'estudiar-les en los herbaris y en los llibres» (285).

I un darrer joc de paraules, molt més elaborat, i que mostra l'afecció de Verdaguer a servir-se'n pel seu inherent potencial humorístic, apareix a la rondalla d'animals titulada «Lo llop». Se'ns hi relata com una d'aquestes bèsties intenta de cruspí-se, en primer lloc, un dels dos marrans que ha trobat barallant-se, i com aquests l'enganyen fent-li creure que s'estaven repartint un prat i demanant-li que es posi entremig d'ells dos per fer d'àrbitre, moment que aprofitaran per envestir-lo per un i altre costat. Després ho intentarà amb els porcells d'una truja, però aquesta li demanarà que s'esperi perquè els voldria batejar, i en acostar-se el llop al gorg per veure-ho bé, la truja el rebatrà dins l'aigua d'una morrada. Finalment, escometrà el pollí d'una euga, però aquesta li pregarà que abans li tregui una espina que té clavada a la pota, a la qual cosa el llop accedirà i, en acostar-s'hi, l'euga el deixarà estabornit d'una guitzia.

L'ésbós que Verdaguer va fer d'aquesta rondalla acabava amb el següent pensament del llop: «Brau repartidor debias ser tu, que volgueses repartir lo prat als marrans; brau sacerdot eras tu, que volgueses batejar los porcells a la truja; y brau cirurgià debias ser tu, que volgueses traure a l'euga l'espina del peu» (434). En aquest passatge Verdaguer ja mostrava una tènue voluntat humorística en fer que el llop s'atribuís els «oficis» de repartidor, sacerdot i cirurgià. Però a l'hora de reelaborar l'ésbós, va optar per ampliar el pensament de la bèstia fent que al·ludís no tan sols a les tres accions que, ensibornat, pretenia de fer sinó als efectes que va patir-ne — que és on resideix la gràcia de la rondalla —, i ho aconseguia servint-se de tres jocs de paraules (de sinonímia, diàfora i proximitat semàntica, respectivament): «Volgueses fer de repartidor d'un prat entre dos marrans, y ab una mica més te mitxpartexen a tu; volgueses veure com la truja batejava a sos porcells, y tu'n sortires batejat; volgueses fer

de cirurgià travent l'espina del peu de la euga, y per poch t'esbadella'l cap» (171).

...

En una carta que Verdaguer va adreçar al jove folklorista Valeri Serra i Boldú, en resposta a una altra d'aquest en què li havia demanat una poesia, l'escriptor de Folgueroles li pregava que n'acceptés una del volum *Aires del Monteny*, que ja era a impremta però que encara havia de trigar a sortir; i la raó de no enviar-li'n cap de pròpiament inèdita era que, tot confegint el llibre, havia hagut d'«escurar» les seves carteres de poemes; i afegia, a més: «Estic tot refredat y per tant despoetisat».¹⁶

L'esperit amb què està escrita aquesta petita facècia adreçada al seu jove amic és el mateix que presidí l'escriptura dels textos reunits al volum genèricament titulat «Rondalles» —la majoria dels quals van ser elaborats en la mateixa època de la citada carta, als darrers anys de la vida del poeta. Són textos que ni tracten temes seriosos o transcendents ni estan escrits en una forma que demanés a Verdaguer la contenció i el punt de rigor que ell mateix s'exigia en la poesia, de manera que, en confegir-los, ben lliure de traves, adoptava un to desenfadat, deixava volar la imaginació, no s'estava de jugar amb el llenguatge i donava lliure curs al seu sentit de l'humor. Quan els redactava, a més, com en el cas de la carta a Serra i Boldú, comptava per endavant amb la complicitat del seu destinatari, que no seria el públic de *L'Atlàntida* o *Canigó*, sinó la gent més corrent i senzilla que, vora la llar, els llegiria o els sentiria llegir. Gent que, en alguns casos, Verdaguer voldria que s'estremís d'admiració i de sorpresa, i, en d'altres, que somrigués i fins li esclatés la rialla. Textos, en definitiva, on es revela un dels múltiples caires de la personalitat verdagueriana: el de l'home amic de la broma i la facècia.

...

És aquest mateix caire de la personalitat de Verdaguer, per paradoxal que pugui semblar, el que presidí l'escriptura d'una part dels articles d'*En*

16. *Epistolari de Jacint Verdaguer XI (1899-1902)*, a cura de J. M. Casacuberta i J. Torrent i Fabregas. Barcelona: Barcino, 1993, p. 129 (carta datada l'abril de 1901).

defensa pròpia. Només que el destinatari era ben diferent del de les rondalles: per una banda, és clar, el poeta pensava en el públic en general; però, per l'altra, hi ha molts passatges que fan l'efecte d'estar adreçats directament a tots aquells pels quals Verdaguer se sentia atacat. Passatges on la «defensa pròpia» esdevé, pròpiament, «contraatac». De manera que el to adoptat aquí per l'escriptor faccions dels textos rondallístics canvia: l'humor es converteix en ironia, i, en alguna ocasió, fins en corrosiu sarcasme. Però a l'origen de la ironia i el sarcasme verdaguerians hi ha la mateixa capacitat imaginativa i lingüística de la seva faceta humorística. I la prova d'això és que els recursos d'escriptura irònica utilitzats a *En defensa pròpia* no deixen de ser força semblants als de les faccies escampades al volum *Rondalles*.

Com als textos d'aquest volum, als articles sovintegen, per exemple, les frases fetes i els refranys. Molts responen a la intenció crítica que guia l'escriptura dels textos, com ara: «los que prediquen consciència i venen vinagre» (USP II: 75)¹⁷ o «qui menja fel no pot escopir mel» (USP VIII: 94). Però es troba algun refrany que ha estat reconverit mitjançant un punt d'humorisme irònic, com ara «Quan no hi plou, hi degota»,¹⁸ transformat per Verdaguer amb l'objecte d'expressar que el bisbe de Vic, en bescantar-lo, no deixava de sortir-ne esquitxat moralment: «[el senyor bisbe], oblidant que quan plou sobre el vicari, degota sobre el rector, [...] escampà pertot arreu les seves idees respecte de mi» (USP VIII: 95).¹⁹

És aquest mateix esperit d'humorisme irònic el que genera simples i purs acudits, com ara l'inserit a l'article «Veus de sirena», on l'escriptor es refereix a la gent diversa que, amb intencions dubtoses, el convidava a insal·lar-se ça i lla: «Un altre m'indicà que podia anar a Mallorca, i, encara

17. Citaré sempre de l'edició preparada per Narcís Garolera d'*En defensa pròpia*. Barcelona: Tusquets, 2002¹. Les sigles EDP i USP remeten, respectivament, a les sèries d'articles «En defensa pròpia» i «Un sacerdot perseguit»; les xifres romanes fan referència al número d'article, i les aràbigues, al de pàgina de l'edició esmentada. Si no indico el contrari, les cursives sempre són meves.

18. *DCVB* s/v *ploure*: «*Quan no hi plou, hi degota*: es diu referint-se a una persona, família, etc., que sempre està sofrint desgràcies, que tot just ha sortit d'un estat dolent i ja hi torna caure.»

19. En relatar «vicari» amb «rector», Verdaguer potser tenia present el refrany «Les ansies del vicari mataren el rector», per bé que el seu sentit («Dit de qui mostra un zel exagerat») no s'acorda amb el del refrany per ell conegut. Cf. Anna PARES I PUNTAS. *Tots els refranys*. Barcelona: Edicions 62, 1999, p. 366.

que no em parla d'anar-hi a peu, a mi, d'ençà que só vell, me fa molta basarda barrejar tan poca carn amb tanta aigua» (USP XXIV: 145).²⁰

En d'altres casos, aquest esperit és el que va estimular la imaginació verdagueriana a crear jocs de paraules. Com el que apareix al tercer article d'*«Un sacerdot perseguit»*, on l'escriptor juga amb «mar» i «maror», aquesta entesa figuradament: «Abans l'hauria obeït [al senyor bisbe] tirant-me de cap a mar, que anant a Vic, puig de la mar, amb lo poc que sàpiga de nedar i amb lo molt que Déu m'hauria ajudat, n'hauria sortit, i de Vic, amb la maror que m'hi esperava, no n'hauria sortit» (USP III: 79). O també el que introdueix dins el sisè article d'*«En defensa pròpia»*: «Un dia el prelat m'envià una cèdula d'admissió en l'Asil-Hospital de capellans, en què podia passar a fer-me fonedís tota la vida. Jo, no sentint-me amb prou vocació per enclausurar-me, responguí que, com a terciari i fill de sant Francesc, m'estimava més estar a lo que la Providència se servís enviar-me, i no volguí prendre'n possessió» (EDP VI: 53); aquí Verdaguer juga irònicament amb el mot «enclausurar», entès alhora com a «enclausurar-se» (vocacionalment dins un convent o monestir) i «clausurar» (o tancar definitivament).

On la imaginació de Verdaguer més s'esplaia, sota l'impuls d'una actitud irònica molt arran del sarcasme, és en el desenvolupament d'imatges referides als afronts que patia i, sobretot, a la seva pròpia situació personal. El bàcul de bisbe, per exemple, li dóna peu per al·ludir, mitjançant una imatge, a les accions que Morgades havia emprès en contra seva: «[Don Narcís Verdaguer] no ha parat fins a obligar al bondados prelat a donar-me un colp de crossa, cosa que no hauria fet *motu proprio*» (EDP VII: 54). I aquesta imatge la desenvoluparà àmpliament en un article posterior, bo i representant-se aquest figurat «cop de crossa» com si fos real i efectiu: «Mentres espero la decisió i el compliment de la voluntat divina, creuré piadosament que, en obsequi al marquès de Comillas, ha volgut lo doctor Morgades provar a colps de crossa la resistència del cap d'un sacerdot que, sense fer-li cap mal, no s'havia empleat més que en lo bé; esperant tal vegada amb aqueix medi arribar a lesionar lo seu enteniment, que era tot llur *desideratum*» (USP XIV: 118). No som gaire lluny, aquí, per cert, del fantasiieg abans referit en relació amb els textos rondallístics.

20. En aquest passatge hi ha, de fet, dos acudits: primer l'al·lusió a una impossible anada a peu a Mallorca i, després, el joc de contrast entre «poca carn» i «molta aigua».

Per intentar reflectir la seva penosa condició d'home vexat i perseguit a qui es procurava «retirar de la circulació» (SAL: 175).²¹ Verdaguer se serveix de diverses imatges. Una de les més reiterades, i més treballades literàriament, és la del «mort»: «[a l'últim] se féu entrega del *mort* a mans del senyor bisbe de Vic. Pocs dies després fou sepultat en lo santuari de la Gleva i *requiescat in pace*. // En dos anys li'n passaren molts de carros pel damunt i ho suportà amb paciència» (EDP XI: 64).²² La imatge del cos sepultat continua al llarg de tot un paràgraf, d'on sobresurt aquest pas-satge: «L'herba de l'òblit anava a créixer i a florir sobre sa sepultura, quan lo *mort*, que no era ben mort encara, veient que se li tancava massa bé i tal vegada per sempre, reflexionà i es digué a si mateix: — Dels qui fugen alguns n'escapen. Mort per mort, prova la sort. — Traient forces de flaque-sa i invocant lo sant nom de Déu, tirà la llosa enlaire i a l'hora més impensada se'n baixà a Barcelona» (id.).²³

Una imatge propera a la del mort tal com Verdaguer la desenvolupa a l'article citat suara és la que utilitza al cinquè de la sèrie «Un sacerdot per-seguit»: «Així mateix [com les bardisses cobreixen una casa abandonada] me rodejaren a mi les maledicències al veure'm abandonat, pobre i alacai-gut per la desgràcia, i creixien i verdejaven, o millor hi negrejaven, com si una mà oculta les regàs i fes pendre ufana. No era una mà sola, sinó mol-tes les que cultivaven al meu entorn aqueixes plantes de l'infern, com se cuiden los arbres de fruita exquisida. I per engreixar-les bé hi vessava algú la immundícia de la seva ànima» (USP V: 84).

El poeta de Folgueroles, d'altra banda, se serveix en diverses ocasions d'imatges de bèsties com ara ocells, ovelles o peixos, per al·ludir al seu estatus de persona desvalguda a qui es persegueix i s'intenta de recloure amb arrieria: «Se m'oferia allavors [d'editar-li les obres completes], entre altres boniques promeses, com un esquer per atraure'm i dur-me content i enganyat a l'Hospital dels Capellans, a on havia d'estar com lo peix en

21. Les sigles es refereixen a l'apartat de «Sis articles incògnits» que completa l'edi-ció de Garolera d'*En defensa pròpia* (p. 155-180).

22. Totes les cursives són de l'original.

23. De nou la cursiva és de Verdaguer. La darrera imatge del mort sorgint de la tomba, d'altra banda, reapareixerà en un article posterior: «¿Com podien afegir-se que jo pogués traure'm de les espatlles la terrible llosa mortuòria, que se m'hi feia caure gent tan alta i poderosa? ¿Com podien sospitar que el mort, ressuscitant-se, los ho pogués retraure un dia?» (USP XXI: 137). Cf., també, USP I: 72 i USP XII: 110.

l'aigua. Al veure que aquest s'havia agafat en l'ham i estava en lo camí del cove, sos desigs estaven gairebé complerts» (SAL: 175); «m'enviaren dife-rents missatgers, a fi de tornar l'ovella esquartera al corral *hospitalari*» (USP XXIV: 145);²⁴ «per agafar lo canari fugitiu» (USP XXV: 149). La imatge de l'ocell engabiat és una de les més repetides per Verdaguer;²⁵ ja que amb ella podia al·ludir a la seva condició de poeta. En un article, a més, la desenvolupa irònicament per referir-se al fet que Narcís Verdaguer havia demanat a un notari que, si moria el poeta, li guardessin els seus escrits: «Que l'aucell se mori o el facen morir, com més aviat millor, poc importa, amb tal que guarden les plomes per don Narcís» (USP XXIII: 143).

Una darrera imatge, i de les més ocurrents i imaginatives, amb què Verdaguer va voler reflectir la seva precària situació personal és la d'un lli-bre antic que cal reeditar: «Lo que es desitjava no era fer una nova estam-pada de mos llibres, sinó de l'autor que els feia mal d'ulls, començant per retirar de la circulació i fer fonedís l'exemplar vell de mossèn Verdaguer, que corria per aquí sense consciència de fer-hi mal a ningú; i fer-ne un de nou, o millor diríem de més vell encara, acaducat, malaltís, engalonat de totes les manies i fanatismes que els ballaven pel cap. Aqueixa era la gran edició que se'm preparava, i sobretot era la definitiva» (SAL: 175).

Al costat del desplegament imaginatiu de totes aquestes figuracions, amb el grau d'elaboració literària que comporten, als articles es troben mostres molt més simples d'ironia. Verdaguer se'n serveix sobretot per referir-se tant als qui el volien perjudicar com a les accions que empre-nien contra ell: «al veure que ni de bon grat ni per força me deixava por-tar a l'Assilo [sic], com lo gran afecte de dits senyors exigia» (USP I: 70); «De raons tèrboles o clares no en faltarien, d'interessats en la *bona obra* [de treure'l de casa del marques] tampoc» (EDP XI: 64); «¿Com no ento-nar himnes de gratitud a la caritat i magnanimitat de qui no deixa passar un dia sense vessar una gota de fel en mon calze?» (USP II: 76); i amb una imatge irònica una mica més treballada: «¿A on seria jo i què seria de mi si algunes persones, que no són protestantes, ni mores, ni jueues, sinó catòliques, apostòliques, romanes, i que *tenen oberta botiga de religiosisme*, haguessin pogut sortir amb la seva?» (USP VII: 92).

24. La cursiva és de Verdaguer.

25. USP II: 138.

També és la ironia verdagueriana el que dicta la referència als qui esdevingueren els seus quatre principals «perseguidors»: «¿Quin dret tenien de fer-me mal [el marquès de Comilles, el bisbe Morgades, Verdaguer i Callís i mossèn Collell], baldament fossen quatre sants més grossos que els dels altars?» (SAI: 171). En aquesta representació de tots quatre com a figures de sants d'altar, i dels «més grossos», no deixa d'ha-ver-hi un deix de sarcàstic desdeny.

I aquest desdeny apareix sorprenentment accentuat al setè article de la sèrie «Un sacerdot perseguit», en referir-se a tots els qui li van girar l'esquena: «Me donà la mà [quan vaig demanar auxilí] qui volgué i Déu l'hi pac. Déu l'hi pac també a qui no ho féu, i Ell l'hi torne en bé a qui en mon terrible suplici vingué a fer-me mal. Déu l'hi torne en bé al com-patrici que em mirà i, veient-me amb la sotana menos llustrosa que en altre temps, digué que no em coneixia, i als amics que, com a Job los seus, vingueren en l'hora de la pena a cobrir-me d'insults i vituperis. Déu los ho pac als justos que esperaren aquell moment per tractar-me de pobre pecador i als sants que acudiren a escopir-me a la cara en lo dia de la tribulació» (USP VII: 91). L'article s'intitula «¿On és la caritat?» i l'inici del fragment citat sembla, justament, una expressió de caritat cristiana en desitjar, Verdaguer, que Déu faci el bé als qui l'han tractat malament. Tanmateix, dins el passatge referit a la gent que li era més propera (els compatricis i els amics), passatge on es detura a especificar els torts que en rebia (fer veure que no el coneixien i vituperar-lo) i on se serveix, a més, d'una imatge de to irònic («veient-me amb la sotana menos llustrosa»), l'expressió del desig que Déu els ho «torni en bé» ja no sona tan caritativament sincera. I on la insinceritat d'aquest desig sembla indubtable és en les dues referències finals: el fet de qualificar de «justos» els qui el tractaren de pecador i de «sants» els qui diu que anaren a escopir-li a la cara no és sinó una mostra inequívoca d'ironia desdenyosa i mordaç.

En articles com aquest sobreix el caràcter abrandat de Verdaguer. I en la seva redacció, l'escriptor faceciós de les *Rondalles* es transforma en un implacable irònic que, alhora que proclamava els seus drets i denunciava els abusos dels quals es creia víctima, no deixava passar l'ocasió de convertir, al seu torn, en víctimes tots els qui el perseguïen i el denigraven; víctimes de l'única arma, però ben poderosa, que li quedava: la de la seva extraordinària escriptura.